

YANGI O'ZBEKISTONDA TARIX SOHASINING DOLZARB MASALALARI

RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY ANJUMANI

KONFERENSIYA TO'PLAMI

2026

URGANCH INNOVATIONS UNIVERSITETI

Google Scholar

zenodo

OpenAIRE

Yangi O'zbekistonda tarix sohasining dolzarb masalalari [Matn]: to'plam. – Urganch: 2026. – 212 b.

Dunyo tamaddunida **tarix fani** alohida va muhim o'rin egallaydi. Tarix boshqa fanlardan farqli ravishda insoniyat jamiyati taraqqiyoti, davlat va sivilizatsiyalarning shakllanishi, jamiyat hayotida yuz bergan siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy jarayonlarni izchil hamda tizimli ravishda o'rganadi. Tarix ilmi o'tmish voqealarini tahlil qilish orqali bugungi kunni anglash va kelajakni belgilashda ahamiyatli hisoblanadi.

“**Yangi O'zbekistonda tarix sohasining dolzarb masalalari**” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to'plamidagi ilmiy tezis va maqolalar tarix sohasida amalga oshirilgan so'nggi tadqiqot va yangiliklarni keng ilmiy jamoatchilikka yetkazishga xizmat qiladi.

Mas'ul muharrirlar:

t.f.n., professor v.b. R.Abdirimov

PhD., dots. U.Maxmudov

Tahrir hay'ati:

PhD., dots. R.Anyozov

PhD., dots. M.Egamberganova

PhD., dots. B.Satimov

PhD., dots. O.Rajabov

To'plamda keltirilgan tezis (maqola)larning mazmuni, undagi ma'lumotlar va me'yoriy hujjatlar hamda fikr-mulohazalar, takliflarning to'g'riligiga mualliflarning o'zlari mas'uldirlar.

TURKISTONDA NEFT – KON SANOATI TARIXIDAN MA'LUMOTLAR (XIX ASR OXIRI – XX ASR BOSHLARI)

Kucharov Jamshid Kulnazarovich

QarDU “O‘zbekiston tarixi” kafedrası dotsenti

Nurllayev Mansurbek Atabayevich

Urganch innovatsion universiteti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada “Turkiston to‘plami” materiallarining O‘rta Osiyoda XIX asr oxiri – XX asr boshlarida neft – kon sanoati tarixini o‘rganishdagi muhim manbaviy ahamiyati tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Neft, Farg‘ona nefti, bug‘ mashinasi, burg‘ulash, aksionerlik jamiyati, zamonaviy texnologiya, neft hukumlari, kerosin, neftni qayta ishlash zavodi, “Rotshild” shirkati, kon muhandisi, neft krizisi, neft narxi, Qo‘qon aroba, neftoprovod, temir yo‘l.

Аннотация: В данной статье анализируется важное источниковедческое значение материалов «Туркестанского сборника» в изучении истории нефтедобывающей промышленности в Средней Азии в конце XIX – начале XX веков.

Ключевые слова: нефть, ферганская нефть, паровая машина, бурение, акционерное общество, современные технологии, нефтяные промыслы, кerosin, нефтеперерабатывающий завод, компания «Ротшильд», горный инженер, нефтяной кризис, цена на нефть, кокандская арба, нефтепровод, железная дорога.

Abstract: This article analyzes the significant source value of the materials of the “Turkestan Collection” in studying the history of the oil mining industry in Central Asia in the late 19th and early 20th centuries.

Keywords: oil, Fergana oil, steam engine, drilling, joint-stock company, modern technology, oil fields, kerosene, oil refinery, Rothschild company, mining engineer, oil crisis, oil price, Kokand cart, oil pipeline, railway.

Tarixdan ma‘lumki, Turkiston mintaqasida qadim zamonlardan buyon neft xom ashyosidan foydalanib kelingan. Neft, ya‘ni “qora oltin” bugungi kunda ham strategik tabiiy resurs, foydali qazilma sifatida o‘z ahamiyatini saqlab kelmoqda. Bu borada Markaziy Osiyo mintaqasini Fors ko‘rfazi bilan qiyoslanayotganligi alohida e‘tiborga molik. Markaziy Osiyo, Kaspiy dengizi va Orol havzasida aniqlangan neft zahiralari 27 mlrd tonnani tashkil etib, shuning 8,5 mlrd tonnadan ortig‘i Markaziy Osiyoga tegishlidir. Zamonamizga kelib, Turkistonda aniqlangan va topilgan neft zahiralari 6,3 mlrd tonnani, Qozog‘istondan 2,2 mlrd tonnani, O‘zbekistonda 0,3 mlrd tonnani tashkil etayapti.

O‘zbekistonda zamonaviy neft – kon sanoati shakllanishi va dastlabki taraqqiyoti masalalarini “Turkiston to‘plami” (“Turkestanskiy sbornik”) dan o‘rin olgan manbaviy ma‘lumotlar orqali ilmiy – nazariy jihatdan imkon qadar tahlil qilish maqsadi ko‘zlandi.

“Neft” arabcha atama bo‘lib, “nafta”, “neft” kabi so‘zlardan olingan va “qaynatmoq” degan ma‘no beradi. O‘rta Osiyoda qadimgi zamonlardayoq o‘zi otilib chiqadigan neft buloqlaridagi bu xom ashyoni olib, undan yonilg‘i, har xil yaralarga surkaladigan shifobaxsh malham, hayvonlarni davolashda, harbiy maqsadlarda, naftandoz, manjanaq mashinalarni harakatga keltirishda, qal‘a va shaharlar himoyasida qozonlarda qaynab turgan neftni dushman ustiga quyishda, olov qilib otishda, kerosin olishda, aravalarni gunchagini yog‘lashda, yorug‘lik hosil qilishda, “nafti beqasam”, “qora nafti” “Chimyon nafti” kabi matolar tayyorlashda foydalanilgan. Mahmud Qoshg‘ariyning XI asrda yozilgan “Devoni lug‘otit turk” asarida neftning mahalliy nomi – “Qora yog‘” haqida ma‘lumot beriladi. Keyinchalik mahalliy tarixchilar tomonidan yozilgan kitoblarda: neft – “Yer yog‘i”, “Qora zabut yog‘i”, “Qora yog‘” kabi atamalar bilan eslatib o‘tiladi.

“Turkiston to‘plami” dan o‘rin olgan o‘nlab maqolalarda va xabarlarda Turkistondagi neft konlari va neft sanoati tarixiga qaratilgan ma‘lumotlar mavjudligi mazkur fikrni tasdiqlaydi. To‘planning turli tomalaridagi manbaviy xarakterga ega materiallar bilan tanishilganda, shunga amin bo‘ldikki, ularda asosan Farg‘ona nefti va neft sanoati muammolariga e‘tibor qaratilgan.

Rossiya va xorijdan neft kon muhandislarining vodiya kelishi esa, hali Qo‘qon xonligi tugatilmagan davrga to‘g‘ri keladi. Mahalliy tarixchi Muhammad Aziz Marg‘iloniy “Tarixi Aziziy” nomli asarida 1875 yilda “o‘ris do‘xtiri” (kapitan German) ga Marg‘ilon uyezdida neft konlarini qidirishga xon shaxsan ruxsat bergani, u Chimyon va Oltiariqda ravg‘an (neft) ni topgani, o‘nlab usta va mardikorlarni ishlatib, mashinalar yordamida neft olgani, uning vafotidan so‘ngra farang ustalar (bu yerda Angliyadan, Rossiya imperiyasiga kelgan tadbirkorlar: Lyudvig, Robert, Alfred, Emmanuel Nobellar nazarda tutiladi) katta foyda olganligini qayd etadi. “Neft necha xazinalarning biri bo‘lib, tobora obod bo‘lib, Oltiariq va Chimyon shahri azim bo‘ldi [1,313] ” – deb yozgandi Muhammad Aziz Marg‘iloniy.

“Turkiston to‘plami” da Farg‘ona neftini qazib olish va qayta ishlashga e‘tiborning XIX asr 90 – yillari oxirida kuchayganligi qayd etilgan. Rus muhandisi A. N. Kovalevskiy Qo‘qon aravada 1898 yil Chimyonga yetib keladi. Chimyonda neft zahiralari bisyor ekanligiga ishonch hosil qilib, razvedka ishlarini boshlab yuboradi. 1901 – 1904 yillarda, bu ishda tadbirkor Mixaylov ham ishtirok etib, Chimyon va moylisoydan neft otilib chiqadi. Chimyon neft konidan bug‘ energiyasi yorlamida 1904 yilda 278 metr chuqurlikdagi quduq kovlangan. Dastlab, ya‘ni 1901 – yilda “Farg‘ona neft shirkati” tuzilgan edi. 1904 yilda esa bu shirkat “Chimyon tog‘ neft sanoati” shirkatiga aylantirilgan[2,28].

To‘plamda bosilgan materiallar neft – kon sanoati bilan bog‘liq bir qator qirra va jihatlarini o‘zida mujassamlashtirgan. Jumladan,

- neft konlarini qidirib topish ishida rus muhandislari, shirkat va aksionerlik jamiyatlarining ishtiroki masalalari ochib berilgan.

- neft kon – sanoatini yangi texnologiya bilan ta'minlash, zamonaviylashtirish, xom ashyoni qayta ishlashga qaratilgan zavodlar qurish faoliyati bilan bog'liq jarayonlar tahlili keltirilgan.

- jahonda va Turkistonda neftdan olinayotgan mahsulot turlari, ular miqdorining aholi jon boshiga taqsimotiga to'g'risidagi ma'lumotlar mavjud.

- XX asr boshlarida Farg'ona vodiysidan neft qazib olish miqdori, uning istiqboldagi vazifalari haqidagi fikrlar mujassamlashgan.

- o'lkada neft qazib olish muammolari hamda, yechimlariga yo'naltirilgan mulohazalarga boy maqolalar jamlangan.

Tarixiy ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, Turkistonda bir yilda 4 mln pud, keyinchalik yangi ochilgan konlar hisobiga yilida 8 – 10 mln pud neftni qazib olish va qayta ishlash rejalashtirilgan[3,42]. Biroq Chimyondan qazib olingan neft hajmi yiliga 2,5 – 3 mln puddan oshmagan. Rossiya imperiyasi hukumatining rejasiga ko'ra 4 mln pud neftdan 100.000 pud oliy sifatli benzin olish ko'zda tutilgandi[4,95].

Farg'onadagi Moylisoy neft konlarini hukumatdan ijaraga olish uchun "Kaspiy va Qora dengiz neft kompaniyasi" ("Rotshild"), general Tranze, sobiq aloqa vaziri M. I. Xilkovlar tender (kim oshdi savdosi) da qatnashishgan. Bu musobaqaga Bokudan kelgan firmalarning geologlari ham ishtirok etgan[5,69].

Tog' – kon muhandisi A. P. Mixaylov, akademik O. N. Chernishev Moylisoyda neft qidirib, burg'ulash ishlarini olib borishgan, ular faoliyati natijasida 1903 yil qishida 78 sajen chuqurlikdan neft otilib chiqqan. Moylisoydan chiqqan neftning bir pudi 5 kopeykdan sotilgan. M. I. Xilkov "musobaqa"da g'olib kelib, 9.000 rubl ijara puli, 50.000 rubl neftoprovod o'tkazish uchun garov pulini hukumatga to'lagan[6,87].

Xullas moylisoydagi 40 desyatina yerda neft borligi aniqlangan yer uchun Moskvadagi Rotshild kompaniyasi, Jukovski jamiyati, knyaz Xilkov va general – leytenant Tranze o'rtasida "musobaqa" ga bag'ishlab "Turkiston to'plami" da o'nlab xabar va maqolalar bosilgan. Qo'qon uyezdi Qamishboshi manzilgohida neft qazib olish uchun 1901 yilda ota – o'g'il D. I. Petrov va D. D. Petrovlar yetib kelishgan. Ular uchta quduq kovlab, uchinchi quduqdan 20 – 30 sajen chuqurlikda neft topishgan, keyinchalik esa o'zlariga tegishli yerlarini Bokudagi "Bitum" jamiyati tog' – muhandisi G. G. Artyunovga sotishgan. A. P. Mixaylov ham Qamishboshida neft konlarini ochgan. Savdogar A. I. Zigel, "Nadejda" kompaniyasi vakili I. I. Jarin, kon muhandisi P. N. Semichovlar turli kompaniyalarda ishlab yangi neft konlarini ochishgan[7,54].

Turkistonning neftga boy bir qator qishloqlaridagi konlarni ochishda, kichik korxonalar qurib, neft xom ashyosi olish ishlarida "Borisov" (Qamishboshida), "Rishton jamiyati", "Turkiston jamiyati" (ikkalasi ham Rishtonda), 2 ta "Bitum" jamiyati filiallari (Qamishboshida), "Vladimir Alekseyev va K0 savdo uyi" (Roxo qishlog'ida), Kuxonovning "O'rta Osiyo neft ishlab chiqarish jamiyati" (Roxo qishlog'ida), "Nobel uyushmasi", "Chimyon neft ishlab chiqarish jamiyati" (Chimyonda) kabilar qatnashdi.

“Turkiston to‘plami” da Farg‘ona nefti Boku neftidan tarkibi jihatdan farq qilishi, uning tarkibida 5 foiz parafin mavjudligi, Rossiya imperiyasi parafinni chet eldan bir pudini 8 rublga sotib olayotganligi, agar Farg‘ona neftidan parafin olish yo‘lga qo‘yilsa, bu summa, 1,5 rubl xarajatni tashkil etish haqida bahs yuritiladi. Holbuki, Moylisoyda kerosin zavodlari qurish orqali, 1000 pud neftdan 30 pud parafin, qo‘shimcha 90 rubl daromad olish mumkinligi ham qayd etilgan. Farg‘ona neftidan kerosin, benzin, mazut, bitum, vazelin, parafin olingan. Parafin Rossiya ehtiyojlari uchun zarur bo‘lsa, mazutga chet elda talab katta edi[8,53].

Rossiya hukumatining Turkiston neftiga qiziqishi omillaridan biri, kavkaz neftini qazib olishning XX asr boshlariga kelib kamayishi ham edi. Quyida keltiriladigan jadval bu fikrimizni yorqinlashtiradi[9,120].

Yillar	Shim. Amerika	Galitsiya	Ruminiya	Niderlandiya	Kavkaz	Hindiston
1900	509	20	15	-	600	1144
1901	551	28	17	-	671	1267
1902	716	36	19	56	636	1453
1903	804	45	24	63	598	1570
1904	953	50	31	62	614	1710
1905	1050	50	38	74	410	1622

“Turkiston to‘plami” da Farg‘ona vodiysida neft konlarini o‘zlashtirish, neft qazib olish va qayta ishlash sanoatini taraqqiy ettirish bir qator muammolarga ham duch kelinganligi bilan bog‘liq muhim dalil va ma’lumotlar uchraydi.

Xullas, XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkistonda zamonaviy texnologiya asosida tog‘ – kon sanoatini yaratish uchun amaliy harakatlar bo‘lgandi. “Kon - zavod” ishlab chiqarishini yo‘lga qo‘yish orqali neft sanoatini rivojlantirib, o‘lkadan yirik foyda olishni ko‘zlagan Rossiya imperiyasining maqsadlari to‘la ro‘yobga chiqmadi. Bir qator obektiv va subyektiv omillarga ko‘ra zamonaviy texnologiya asosida neft ishlab chiqarish sanoat kompleksi yaratilmadi. Biroq, neft konlarini bug‘ mashinasi yordamida burg‘ulash texnologiyasi orqali qazish, kerosin, neftni qayta ishlaydigan kichik korxona va zavodlar qurish, neft tarkibidan olinadigan mahsulotlar sonini ko‘paytirish, bu xom ashyoni omborlarda saqlash, temir yo‘l transporti orqali tashish ishlarida ijobiy siljishlar yuz berdi. “Turkiston to‘plami” dagi ma’lumotlar esa, neft qazib olish tarixini o‘rganish uchun muhim manba bo‘la oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Мухаммад Азиз Марғилоний. Тарихи Азизий/нашрга тайёрловчилар, сўзбоши ва изоҳлар муаллифлари: Ш. Воҳидов, Д. Сангирова. – Т.: Маънавият. 1999. – 313 б.
2. Фарғона вилоятидаги нефт ишлаб чиқариш корхонаси//Туркестанский сборник – Том. 465.С-28.
3. Нефт саноати//Туркестанский сборник – Том. 472.С-42.

4. И.П.С. Чимён акционерлик жамиятининг бир йиллик йиғилиши//Туркестанский сборник. – Том. 435.С-95.
5. М. И. Хилковга Фарғонадаги нефтли ерларни топишириш//Туркестанский сборник – Том. 434.С-69.
6. Нефт учун ҳаракат//Туркестанский сборник – Том. 428.С-87.
7. Иванович С. Англичани в туркестане//Туркестанский ведомости. 1912. - № 41.С-54.
8. Фарғона вилоятида нефт ишлари//Туркестанский сборник – Том. 422.С-53.
9. Туркистон ўлкасида янги нефт корхоналари//Туркестанский сборник - Том. 442. С-120.